

politikai emigráció 1917-es közös korfui nyilatkozatával előkészített és 1918 október végén kikiáltott független délszláv államhoz. A Nemzeti Tanácsot csak a legutolsó pillanatokban foglalkoztatta az átfogó államban betöltendő szlovén szerep és a kulturális jogok lehetősége. November 16–18. között tanácskozott erről a tanács kulturális bizottsága, és éles viták közepette a sajátosságok, mindenekelőtt a saját nyelv és oktatás feltétlen megőrzése mellett foglalt állást, a résztvevők jelentős részét azonban az „integralisták” kapcsolódó sajtópolémiaja mindjárt el is bizonytalanította.

A pártok nem szívesen kockáztatták a szerkezeti egyeztetések gördülékeny lebonyolítását. Főként a liberálisok tettek ki magukért a hézagmentes testvéresülés-eszme propagálásával. Igencsak hangos volt ilyen irányban a dalmát képviselő is, melynek vegyes lakosú érdekerülete az Olaszországgal később megkötött fegyverszünet és béke értelmében éppen elveszett az új Jugoszlávia számára. A politikai hangadók legfeljebb a „haladék” kikötéséig mentek el egy „erős, kifelé és befelé egyaránt egységes” jugoszláv összállamra vonatkozó elképzelésben. Belgrádnak volt mire támaszkodnia centralizáló lépéseiben, melyekkel már az alkotmányozás megindulása (1921) előtt megpróbálkozott, és kivívta a szlovén „autonomisták” heves ellenállását – immár a szerb beavatkozási kísérletekkel szemben. Az 1921 februárjában kelt „autonomista nyilatkozat” az ifjúszocialistáktól a katolikusságig ívelő széles értelmiségi összefogással jött létre, és az alapállás jelentős arányú részvételt biztosított a katolikus háttérű Szlovén Néppártnak az alkotmányozó nemzetgyűlésben az erre kiírt választások során. Az ellenbírálókat – többek között a javíthatatlan ellenlábás Fran Ilešič részéről – „ausztroszlávként” vagy mint „szlovén-németeket” bélyegezték meg az autonomistákat.

1921. június 28-án Belgrádban markánsan centralista alkotmány került elfogadásra, amely a királynak széles körű teljhatalmat biztosított az összállamban, az autonómiavitának azonban nem vetett véget (oldalakon át részletezve), sőt, elvitte az elszakadási opció megjelenéséig – a szlovén nemzeti szuverenitás követelésével. Az 1929-ben a horvát viszonylatban is feltörő nemzeti „széthúzás” veszélyeire válaszképpen bevezetett királyi diktatúra vaskézrel próbálkozott a jugoszláv belső egységesítés véghezvitelével. A tudat átalakítása mindenekelőtt az

egységesített iskolarendszerre várt. 1930-tól a szlovén és a szerbhorvát nyelvi órákat összevonták, kivonták az addigi tankönyvek egy részét. Az ellenállás az 1931. szeptemberi új – királyi – „alkotmány” kihirdetése nyomán éledt fel újra, a későbbi kimagasló irodalomkritikus-gondolkodó Josip Vidmar *Kulturni problem slovenstva* (1932) című könyvével hathatós fegyvert nyerve. A könyv, határozottan elutasítva a liberális pártpolitika téveszméjét és integrista akarnokságát, maradandó érvénnyel emeli ki egy nemzet múlhatatlan kulturális-szellemi küldetését, légyen akár milyen kicsiny, és elidegeníthetetlen jogát annak beteljesítésére. A jugoszláv centralizmus minden addiginál elevebb szlovén ellenzéke nem adta meg magát a másik oldalról követelt „stratégiai” alkalmazkodás parancsának (ezúttal a gazdasági válsággal vagy a környező nacionalizmusoktól szorongatott ország megtámasztására). A szenvedélyek elhatalmasodásának Sándor király merénylet általi halála (Marseille, 1934. október), illetve utódlása során a kormányzás liberalizálása (1935) vetett gátat. A szlovén nyelv önálló oktatása mindenestre csak 1938-ra tért vissza az iskolákba, de más tekintetben számos irányban kezdődtek változások. – (A terjedelmes és alapos tanulmány Ervin Dolenc – 1960–2009 – fiatalon elhunyt szlovén történész posztumusz közleménye.)

Komáromi Sándor

Hazafias színjáték: népi reakciók a Szolidaritásra szovjet Ukrajnában (1980-1981)

Wojnowski, Zbigniew: Staging Patriotism: Popular Responses to Solidarność in Soviet Ukraine, 1980-1981 = Slavic Review, Vol. 71, 2012, No. 4, 824-848. p.

A cikk az 1980 augusztusa és 1981. december között Lengyelországban lezajlott események visszhangját vizsgálja szovjet Ukrajnában. Rámutat, hogy a „megcsontosodott” szovjet rezsím milyen életképes volt még akkoriban, illetve megkérdőjelezi azt a hagyományos nézetet, miszerint a Breznyev-korszak alatti társadalom már mélységesen kiábrándult a szovjet világrendből.

A Szolidaritás-mozgalom felvirágzása és bukása számos aggasztó kérdést vetett fel Moszkva külpolitikájával, gazdasági nehézségeivel, az állam és a nép viszonyával, valamint a nemzeteknek a szocializmusban betöltött szerepével kapcsolatban. Amint a szovjet, a lengyel és a nyugati média tudósításai nyomán a lengyel események híre elérte Ukrajnát, a szovjet vezetők attól tartottak, hogy a krízishelyzet átcsaphat a lengyel-ukrán határon a Szovjetunióba is. A lengyel elképzelések azonban nem találtak táptalajra a szovjet lakosság körében.

A Szolidaritásban a szovjet emberek többsége nem az államszocializmus megkérdőjelezését látta, amely inspirálóan hathatott volna az egész szocialista tömbre, hanem egyfajta lengyel nemzeti mozgalmat, amely elmélyítette Kelet-Európa gazdasági gondjait és gyengítette a Szovjetunió befolyását külső érdekszférájában. A lengyel válság arra indította az embereket, hogy nyilvánosan kritizálják a lengyeleket, amiért eltértek a szovjet modelltől. Persze utólag lehetetlen megítélni, hogy mit gondolt valójában a közvélemény az eseményekről, de úgy tűnik, hogy a szovjet lakosság őszintén elítélte a lengyel mozgalmat annak nemzeti és szovjet-ellenes mivoltáért. Ugyanakkor a Szolidaritást bírálva azt is megengedték maguknak, hogy Moszkva politikáját kritizálják, de mindezt a hazájukért aggódó honpolgárok attitűdjével. Mindezek fényében a szerző szerint az 1980-as évek elején a szovjet lakosságot nem a közöny jellemezte, hanem az, hogy aktívan igyekezett párbeszédbe elegendni az állammal.

Ukrajna különösen érdekes esettanulmány lehet, de nemcsak a lengyel eseményekhez való fizikai közelsége miatt, hanem mert a szovjet hazaszeretetet erős nemzeti és regionális identitások is befolyásolták ebben a népköztársaságban. Habár a szövetségi struktúra a nemzeti identitások megerősödését segítette elő a Szovjetunióban, a szovjet patriotizmus jelentős erőt képviselt Ukrajnában. Az Ukrajna nyugati határvidékén élők siettek is hű szovjet állampolgárokként nyilatkozni a lengyel helyzetről, hogy ezáltal egyenlő pozíciót vívjanak ki maguknak a tágabb szovjet közösségen belül.

A szovjet vezetők számos intézkedéssel igyekeztek megakadályozni, hogy a Szolidaritás begyűrűzzön a Szovjetunió területére. Demonstrálni akarták, hogy a szovjet állam jobban gondoskodik az állampolgáraitól, mint a gyenge lengyel vezetés. A vezető pártfunkcionáriusok

nyomására a pártaktivisták, a szakszervezeti vezetők és az üzemvezetők Ukrajnában is hangsúlyozni kezdték, hogy a szovjet állam mennyire a szívéen viseli a tömegek és a munkásosztály sorsát. 1980 őszen agitáló gyűléseket szerveztek, ahol a lengyel eseményekkel kapcsolatos kérdésekre válaszoltak. Nyilvános viták során igyekeztek szorosabbra fűzni a párt és a munkásosztály viszonyát, elbagatellizálni a Szolidaritást és előtérbe helyezni a szovjet hatalom vívmányait, a marxista-leninista ideológia győzelmét és Brezsnyev nemzetközi tekintélyét.

Miután Jaruzelski tábornok 1981. december 13-án kihirdette a hadiállapotot, a szovjet-ukrán szocialista elit tagjai még nagyobb erőfeszítéseket tettek a stabilitás megőrzésére. Figyelték a közlekedési és egyéb szolgáltatások folyamatosságát, gondoskodtak a zökkenőmentes élelmiszer- és üzemanyag-ellátásról, illetve a távfűtésről. A jelentősebb lengyel kisebbséggel rendelkező ukrán területeken a pártbizottsági vezetők és az ipari létesítmények igazgatói huszonnégy órás ügyeletet tartottak, hogy uralhassák a helyzetet.

A szovjet legfelsőbb vezetés félelmei ellenére a szovjet társadalom meglepően stabil maradt az 1980-as évek elején. A hivatalos forrásokon túl a közvéleményt pontosabban tükröző szamizdat dokumentumok és a szovjet turisták és emigránsok vallomásai is arról tanúskodnak, hogy Nyugat-Ukrajnára szinte egyáltalán nem voltak hatással a Szolidaritás-mozgalommal kapcsolatos események. A helyi pártapparatszikok aggódtak a lengyel média és a lengyel turisták befolyása miatt, attól tartva, hogy az illegálisan osztogatott szórólapok felerősítik majd az ukrán szeparatista és vallási érzelmeket. De megkönnyebbülhettek, ugyanis a lakosságot mindennél jobban érdekelte a vérfürdő elkerülése. Előfordult ugyan néhány sztrájk ebben az időszakban Ukrajnában, de ezek nem tartalmaztak politikai követeléseket, és semmiben sem hasonlítottak a lengyel sztrájkokra. A disszidensek egy csoportjának felmérése szerint a fizikai munkások fele inkább negatívan, sőt ellenségesen viszonyult a Szolidaritáshoz.

A szovjet lakosság jelentős része a hivatalos szlogeneket szajkózva bírálta a Szolidaritást, és a válság tetőfokán egyfajta presztízskérdéssé vált a „korrekt” nézetek nyilvános hangoztatása. Nyilvánosan még azok a szovjetunióbeli lengyelek is a szovjet politikát támogatták, akik magukban a Szolidaritással szimpatizáltak. Mindenki tudta, hogy mit kell mondanía, és kész

is volt betartani az íratlan szabályokat. Ez alapján azt gondolhatnánk, hogy a társadalom rettegésben élt, vagy agymosáson esett át, hiszen a korábbi krízisek során (1956, 1968) egészen máshogy reagáltak az emberek. Egyes szerzők úgy vélik, hogy a lakosság bizonyos gazdasági előnyök fejében nem akarta megkérdőjelezni a fennálló politikai és ideológiai rendszert. A cikk szerzője szerint azonban inkább arról van szó, hogy a Szovjetunió képes volt alkalmazkodni az új válsághelyzethez. A hivatalos diskurzus szembeállította a lengyel nacionalizmust és a szovjet területi integritást, és egyfajta idegengyűlöletet szított a „lusta lengyelekkel” szemben.

A szovjet lakosság maga is kivette a részét ebből a retorikából: gazdasági panaszait beágyazták a szocialista testvéreiért keményen dolgozó nép kontextusába. A szerző ezt a retorikát nevezi hazafias színjátéknak. Sokan nem feltétlenül hittek ezekben a szlogenekben, de a színjáték részeként alkalmazták őket, hogy ezáltal fejezzék ki hűségüket a szovjet hazáért, de nem a kommunista ideológia vagy a pártvezetés iránt. A lengyelországi szovjet elnyomás helybenhagyásával megnyílt az út a konfliktusok, panaszok és ellentmondások kimondása előtt a szovjet ukrán társadalomban.

A helyzetből leginkább a háborús veteránok, egyetemi tanárok, munkásvezetők, pártaktivisták és egyéb kitüntetett állampolgárok, azaz a „feltörekvő” középosztály tagjai tudtak tőkét kovácsolni. Ők voltak azok, akik külföldi delegációkban és belföldi gyűléseken egyaránt az érett szovjet ideológiát képviselték, minek következtében felsőbbrendűeknek tekintették magukat mind a külföldi csatlósállamok lakosaihoz, mind a szovjet átlagemberekhez képest. A szovjet hazaszeretet tehát egyfajta elit kiváltsággá vált, amely által a feltörekvő középosztály (Ukrajnában is) megerősíthette „megbízható” státusát.

A nyugati határvidéken azonban sokan megkérdőjelezték ezt a fajta elitista szovjet patriotizmust. Itt az ukrán–lengyel ellentétek kerültek előtérbe, elhomályosítva az ukrán társadalmon belüli feszültségeket. A határvidék lakói még inkább igyekeztek megóvni a szovjet közösséget az ártalmas lengyel befolyástól, hogy ezáltal is cáfolják az ukrán népköztársaság „legkevésbé szovjet vidékének” sztereotípiáját. Egész Ukrajnában előszeretettel beszéltek arról, hogy a lengyelek lusták, miközben a szovjet nép keményen dolgozik értük. A nyugati határvidéken őket pedig egyenesen feldühítették a vásárolni átjáró lengyel turisták.

A hűségük kifejezésre juttatása mellett a nyugat-ukrajnai állampolgárok azt is felvetették, hogy több „objektív információt” szeretnének kapni a politikai eseményekről és a gazdaság valódi állapotáról. Kritikát fogalmaztak meg a Lengyelországnak nyújtott gazdasági támogatással kapcsolatban is, és úgy vélték, hogy a Szovjetunióknak először saját lakosairól kell gondoskodnia. Számukra a szovjet hazaszeretet hangoztatása nem csupán üres frázis volt. Az egyszerű, nacionalista szlogenekben azt fogalmazták meg, hogy Ukrajna minden lakója egyenrangú tagja a szovjet közösségnek, és mint ilyen, joga van kritizálni a hivatalos politikát. A hazafias színjáték tehát a szovjet lét két eltérő definíciójához vezetett: az egyik az elitista, a másik pedig a mindenkire kiterjedő definíció volt.

Három évvel később, 1984-re úgy tűnt, hogy az élet visszatért a rendes kerékvágásba. Míg a nyugati kultúra befolyása elmélyítette a szakadékot az állam és a társadalom között, a Szolidaritás körüli viták során a szovjet állampolgárok pozitív módon kerültek kapcsolatba a szovjet léttel. Ukrajna lakosai, akik nyilván tudatában voltak annak, hogy nem szovjet múltjuk és a lengyelekhez való földrajzi közelségük miatt eleve gyanúsak a szovjet hatóságok szemében, még erősebben akarták kifejezésre juttatni szovjet hazafiasságukat, mint a Szovjetunió többi állampolgára, és nem hagyták, hogy másodrendű állampolgárként kezeljék őket az előítéletek miatt. Ahogyan pedig az ukrán szovjet patriotizmus elősegítette az állampolgárság fogalmának fenntartását a Szovjetunióban, úgy mozdíthatják elő napjainkban a korábbi szovjet alapokon nyugvó identitások az ukrán polgári társadalom kibontakozását.

Pethő-Szirmai Judit

Meg lehet-e még javítani Amerikát?

Zakaria, Fareed: Can America Be Fixed? The New Crisis of Democracy = Foreign Affairs, January/February 2012, 22–33. p.

Tavaly novemberben az amerikai választók a politikai patthelyzet miatti elégedetlenségük ellenére ugyanarra a hatalmi felállásra szavaztak, mint